

Kulturní výchova v lokálním kontextu – Krakov jako příklad

Autor: Barbara Turlejska

Abstract

Cultural Education in Local Context – Krakow as an Example. (Kontekst lokalny edukacji kulturalnej – na przykladzie Krakowa.) – Local culture is in relation with space in which a man lives. A term place can mean a space where a man lives, that is a specific part of a town, or a specific part of countryside, simply the closest environment where a man spends his everyday life. Among physical and natural conditions that form the local space also a social factor exists, and in a wider context also a cultural factor. Often location is not identical with an administrative structure of society or state, but is derived from tradition and way of living of man. Men decide which place and which values are important and significant. Men make decisions about things and identify themselves with them. This way they become the bearers of certain values and pass them on to other generations.

Keywords: Multiculturalism, Culture, Local space, Values, Education

Klíčová slova: multikulturalita, kultura, lokální prostor, hodnoty, výchova

(Pozn. ed.: Příspěvek byl přednesen na mezinárodní konferenci *Multikulturalita jako princip výchovy a vzdělávání*, kterou pořádala Katedra občanské výchovy a filosofie na Pedagogické fakultě UK v Praze 9. listopadu 2006. Z polštiny přeložila Anna Bystrzycká.)

Místní kultura souvisí především s prostorem, ve kterém člověk žije. Termín „místo“ se může týkat prostoru, kde člověk bydlí, tedy konkrétní čtvrti jeho města, části venkova, prostě nejbližšího prostředí, kde člověk tráví svůj všední život. Kromě fyzických a přírodních podmínek, které utvářejí lokální prostor člověka, existuje také společenský faktor a v širším smyslu také faktor kulturní. Lokalita často není totožná ani s administrativní strukturou společnosti, státu, ale vyplývá z tradice a ze způsobů bytí člověka. Lidé rozhodují, které místo a jaké hodnoty jsou důležité a významné. Lidé se pro něco rozhodují a s něčím se ztotožňují. Tak se stávají nositeli určitých hodnot a pak je předávají dál.

Pro lidi, kteří se ztotožňují s určitou lokalitou, jejich město nebo vesnice není jen místem, kde se učí nebo výdělečně pracují. Ale je to místo, ve kterém mají svou rodinu, své příbuzné, přátele a známé. Je to pro ně důležité místo, protože zde se učili žít, získávali kulturní orientaci a zde začínali chápat společenský svět kolem. Díky této kultuře a zároveň skrze tuto kulturu nyní mohou odhalovat jednak své vlastní místo a jednak místo pro druhé. Takto se člověk připoutá k určitému místu. Jeho soužití a komunikace s druhými se stává jednodušší a tvoří se mezilidské pouto. Společně tvoří a společně se podílejí na všem významném ve všech životních aspektech. *Odkud jsou*, má vliv na to, *kdo jsou*.

Jedinec, který se aktivně podílí na životě místní společnosti, nezůstává pouze jedincem. Vzniká osobní identita, která je už poznamenána identifikací s celou skupinou.

Lokální společnost je společenskou existencí, a tím, co ji utváří, jsou mj.: společenská interakce, vymezené území a vztahy, které spojují její členy. Pod vlivem místní tradice a místní kultury, vzniká vůči jiným společnostem odlišný druh společenských pout a vztahů. Pouta rozhodují o tom, co je to za skupinu a zda je třeba s ní počítat.

Osobní pouta, pokud jsou silnější než materiální, umožňují skupinu identifikovat, ale také kontrolovat. Testem soudržnosti skupiny a zároveň její odlišnosti je její schopnost kolektivní obrany a cílevědomé řešení problémů ve veřejném zájmu. Pravá společenská pouta vznikají spontánně, prohlubují se po celá pokolení, přizpůsobují se životu, až nakonec dostávají typické črty uzavřeného společenství. Díky tomuto poutu je místní společnost schopná přetrvat a dále se vyvíjet (existují dvě podmínky pro vznik společenského pouta: společný prostor a psychická příbuznost). Velký vliv má neformální místní veřejná sféra, způsob vnímání místní kultury a také způsob, jak „být občanem“ („být občanem“ je důležité v okamžiku změny společenského zřízení). Místní kultura je poznamenána prostorem a hmotou. Hmota (materie) ji tvoří, rozhoduje o tvaru a podřizuje se platným uměleckým standardům.

Když jde o historická města, ke kterým bez pochyb Krakov patří, národní dědictví rozhoduje o jejich výjimečnosti. Tak vzniká jedinečný případ, kdy místní klima města a univerzální tradice se těsně prolínají. Problém vzniká, když sem má vstoupit současnost. Tak vzniká otázka, zda v místní kultuře je možná koexistence tradice a pokroku. Na tyto otázky by měla odpovědět současná pedagogika. Je to věc otevřenosti ke změnám v současném světě, kultuře, umění. Týká se to také současné kulturní výchovy a vzdělávání. Jde o umění na veřejných prostranstvích, tedy mimo uzavřené kulturní instituce. Začíná se mluvit nejen o umění, ale také o tom, kde začíná a končí jeho svoboda. Definovat dnes umění není jednoduché. Heinrich Boal tvrdil, že umění nepotřebuje svobodu, protože je svobodné ze zásady. Stále přibývají nová díla a různé nové iniciativy, které se vymykají běžným normám tradičního umění (tzv. performance, action, process).

Umění na veřejném prostranství. Má právo veřejnost zasahovat do umění a v jakém stupni?

O tom, zda půjdeme do galerie nebo do muzea, můžeme rozhodnout sami. Na architekturu a umění ve veřejných prostorech, jsme však v jistém smyslu odkázáni. Nemáme na výběr. Umění na veřejných místech působí na naše jednání. Na naše společenské vztahy má někdy šokující vliv. Příkladem byla výstava soch od Igora Mitoraje na hlavním náměstí v Krakově. I když jeho plastiky nebyly tak kontroverzní, jako např. *Zvířecí pyramida* od Katarzyny Kozdry (autorka osobně stáhla ze zvířat kůži – kůň, pes, kočka, slepice ležela jedno na druhém; částí této expozice byl film, ve kterém bylo zabíjení zvířat ukázáno). Igor Mitoraj je mezinárodní umělecká autorita, je všeobecně uznáván a těší se popularitě, a přesto stejně jako velkoplošné fotografie *Země s nebe* od Yanna Arthuse-Bertranda, prezentované na Plantách v Krakově, vyvolal kontroverzní reakci.

Když se umění objeví na veřejném místě, většinou přinejmenším vyvolá diskusi a někdy i odpor. Vyplývá to z toho, že každý člověk chápe umění subjektivně. Neexistuje vlastně ani jednoznačná definice, co je umění a co umění není, a vliv má také to, na co jsme se zvykli dívat. Dopisy, které psali občané proti tomuto umění, svědčí o tom, že subjektivní

pocity, neznalost a šok z novoty na veřejném místě jsou v nás zakořeněny. Znamená to, že Mitoraj už nikdy nesmí vystavovat na krakovském náměstí?

Vzniká otázka – nakolik se může ingerovat do umění? Začátek tohoto století je v Polsku poznamenán diskusí – co umění je a co není, co je uměleckým překračováním standardů a co pak už je jen pouhým intelektuálním podvodem. Ozývají se hlasy, že umělec má právo jakýmkoliv způsobem vyjádřit to, o čem je přesvědčen, že uměním je. Na druhé straně veřejnost má právo rozhodovat, zda toto dílo má být na veřejném místě. Stejně jako v ostatních demokratických státech, se uznává, že umělec má svobodu, ale státní kulturní instituce se mají účastnit dialogu mezi umělcem a veřejností. Tato otázka také patří ke kulturní výchově a vzdělávání. Víme, že moderní umění vyžaduje připraveného diváka, jinak nejen že často není schopen dílo pochopit, ale cítí se vyprovokován, a dokonce se u něho objeví strach a agresivita.

Jaký má vliv veřejné umění na kulturní výchovu a jaký má cíl?

„Území a prostor města je kulturní hodnotou a má kulturní poslání (...) Je výchovným prostředkem, který utváří osobnost občanů. (...) Péče o toto prostranství a jeho analýza působí výchovně, a to především tehdy, když město je obohaceno uměleckým dílem. Veřejné plastiky – sochy, veškeré umělecké formy nás humanizují. Díky veřejnému umění vnímáme člověka jako bytost svobodnou a kreativní.“ (Jacek Korbus – sochař, malíř, teoretik umění)

Podstata našeho bytí je vždy lokální. Lokalita je základní částí společenských struktur – městské, státní, globální. Lokální prostor – naše malá vlast, její tradice a hodnoty jsou nejpodstatnějšími vymoženostmi společnosti v době globalizace.

Je třeba pamatovat na to, že cílem umění na veřejném prostranství je nejen tvoření nových kulturních hodnot a jejich reklamní funkce, ale také **funkce informační a edukační** – utváření vkusu (tento pojem je také relativní). Toto vše slouží ke zkulturování místa a jeho vysoké estetice, a to jak exponáty, které jsou instalovány natrvalo, tak těmi, které jsou vystavovány jen přechodně. Patří sem také tzv. malá architektura. (Italové tomu říkají **arredo urbano**, to znamená nábytek pro město. Je tedy podstatné, jak bude vypadat náměstí a co na něm postavíme.)

Expozice v Krakově na hlavním náměstí a v parku na Plantech zpestřují historické staré město, obohacují je o nové kulturní elementy a zdůrazňují jejich hodnotu. Město oživují a také je chrání, aby se vzácné kulturní dědictví nestalo jen skanzenem.

Paříž je atraktivní, a to bez pochyb. Během posledních desetiletí v Paříži nemusíme navštěvovat výstavní síně a můžeme se přesto seznámit se sochařstvím XX. stol. Na náměstích, v městských parcích a na ulicích se objevily nejdůležitější plastiky – sochy nejslavnějších tvůrců XX. stol. – svědčí to o otevřenosti k tomu, co je ve světě nové, a také k novým idejím.

Krakov, pokud se chce považovat za evropské kulturní centrum, musí zůstat věrný této tradici. K tomu slouží jak trvalé umění (instalace výstav, sochy, kašny), tak tzv. přechodné umění (světelné a zvukové show, lasery). Umění může být prezentováno buď tradičním způsobem (výstavy soch, zeleně), nebo pomocí nejmodernější techniky.

Kreativní města – tvoření možností v oblasti postindustriální. Krakovská tvořivost jako příklad

Město je reprezentantem problémů současné civilizace. Jedním z těchto problémů je tzv. historické dědictví. Tím se zabývá dnešní kulturní vzdělávání. Každé město je poznamenáno svými dějinami, a proto je zároveň historické. Národní dědictví rozhoduje o tom, čím město vlastně je, zároveň z jedné strany historickou minulost města chrání, z druhé strany se snaží o to, aby město bylo atraktivní a modernizované. Nejlepší ochranou města je, když se respektují jeho dějiny, a na druhé straně se mu dává možnost být pokrokové. Jedním z hlavních výchovně-vzdělávacích prvků je reflexe nad vzájemným vztahem tradice a současnosti.

Nové období pro zachování národního dědictví se objevilo v Polsku po r. 1989 se vstupem tržního hospodářství a příchodem globalizace. Tato nová zkušenost pro Polsko a střední a východní Evropu vůbec vedla k tomu, že bylo znovu definováno, čím vlastně je zachovávání národního dědictví. Moderní záchrana národního dědictví se týká nejen záchrany fyzické substance, ale její interpretace, marketingu a exploatace. Historické město má být bráno jako dynamická, náročná, pestrá struktura a veškeré změny mají být určitým kompromisem mezi ekonomickou funkčností a ochranou kulturního dědictví. Změny nás nutí, abychom vytvořili určitý univerzální model pro veškeré dědictví. Musí se zohlednit jak funkčnost, tak potenciál města. Na to upozorňují současní historikové umění, konzervátoři a také osoby odpovědné za budoucnost historických měst, za jejich rozvoj, vzhled a tradici.

Musí být zachována funkčnost města a jeho forma. Národní dědictví, to nejsou jen zachované objekty, ale to je také prostor a funkčnost. Dědictví, to není jen symbolická hodnota (sacrum), ale také tržní výrobek. To si stále víc uvědomujeme. Ochrana historických částí velkoměst bez ekonomické strategie a bez občanské politiky je bezpředmětná. Starým bezvýznamným historickým městským čtvrtím je třeba vrátit jejich dávný smysl – občanskou funkčnost. Lokální samospráva se má postarat, a to je prioritní, aby tyto části zase kulturně ožily, a aby to pro lidi, kteří tam bydlí, mělo smysl.

Právě v době globalizace a evropské integrace je toto kulturní dědictví pro takové menší lokality obrovskou šancí. Kulturní potenciál, který vznikl po celá staletí, zaručuje, že ve městě je zachována rovnováha v jeho pokroku a jeho exploataci. Ekonomický potenciál historického města nemusí být brzdou pokroku. Ale naopak může mu pomáhat. V takových městech jako je Krakov, díky využití intelektuálního a kulturního potenciálu, může vzniknout kulturní průmysl. Problémem je zde forma a funkčnost, a to hlavně v průmyslové oblasti.

Hodně evropských měst se koncem XX. stol. změnilo, a to díky moderní technologii a přílivu kapitálu. Průmyslové oblasti přestaly fungovat a průmysl se stal národním dědictvím, které vydává svědectví o minulé době. Tento problém je vidět v západní Evropě, v Polsku to vidíme od r. 1989, kdy začaly politické změny.

S příchodem tržního hospodářství do Polska průmyslové závody a celé průmyslové oblasti začaly upadat. Byly tu však průmyslové objekty, které měly určitou historickou tradici. A tak se do kulturního dědictví spolu se starými historickými pamětihodnostmi dostaly i průmyslové objekty, i když jsou z XIX. a XX. stol. Kdysi byly na okraji měst, ale nyní jsou téměř v centrech, protože město se rozrůstalo. Průmyslové objekty se nacházejí na

frekventovaných místech, a proto nemohou být „prázdným územím“ města, kde by dělaly dojem postupného zániku společenského života.

Je třeba připravovat komplexní, celkovou dokumentaci, tykající se zachování a revitalizace těchto průmyslových oblastí. Je třeba vybrat rozumné metody, správně pochopit kulturu, aby tato postindustriální oblast mohla být novým „zbožím“ a díky tomu by se mohla zvednout životní úroveň jednotlivých čtvrtí. Základním právním dokumentem tykajícím se zachování kulturních památek v Polsku, a také těch technických, je zákon¹ ze dne 17. září 2003. Zahrnuje šachty, železárny, elektrárny a také jatky, cihelny, mlýny atd. Pojem „technická pamětihodnost“ je široký a nyní obsahuje:

1. *historický stavební komplex*: skupinu budov, která reprezentuje určitou architekturu, styl, použitý stavební materiál, funkčnost, dobu vzniku nebo návaznost na nějakou historickou událost;
2. *historicky významné urbanistické řešení* – stavební komplexy, jednotlivé budovy a způsob řešení zeleně, návaznost na původní vzhled, bývalé řešení ulic a dopravní sítě;
3. *celkový vzhled*: jde o zachování stop po působení našich předků, jejich civilizačních výtvarných; vznikají kulturní národní parky, které chrání tyto civilizační výtvarky.

Zákon zaručuje, že

- v seznamu pamětihodností byl proveden zápis – o tom rozhoduje krajský konzervátor pamětihodností,
- objekt musí mít status národní památky – návrh podává ministr kultury, schvaluje polský prezident,
- územní plán to bude respektovat.

V roce 2003 bylo do zákona zahrnuto rozhodnutí o vytvoření kulturního národního parku – o čemž rozhoduje rada města.

Jak město Krakov kulturně působí v průmyslové oblasti

Aby veškeré kulturní hodnoty byly respektovány, a taktéž aby se Krakov stal přitažlivým pro investory, v dokumentech strategického plánování² bylo všechno pečlivě zapsáno. Jde o to, aby pamětihodnosti byly zachovány, upadlé oblasti revitalizovány a veškerá modernizace města byla vyvážená.

V dokumentaci je řeč o zřizování mj. následujících kulturních parků: kulturní park Krzemionki Podgórskie, jeho součástí bude bývalý kamenolom a továrna na zpracování vápence. Je to historický kamenolom na vápenec a vápeník. Už ve středověku se zde těžil vápenec a vyrábělo se zde vápno, na průmyslové úrovni se zde těžilo od r. 1872 – byl to závod Liban-Ehrenpreis. Výroba zde skončila v roce 1980. Do dnešního dne se zachovaly stopy po těžbě, hlavně vápencové pece. Byla zde provedena rekultivace. Objeveny byly geologické vrstvy. Aby byly zachovány historické, kulturní a přírodní hodnoty tohoto místa,

¹ Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

² Jde o tyto dokumenty: *Strategia Rozwoju Krakowa, Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Krakowa.*

založilo v r. 2002 město Krakov nadaci,³ která zabezpečuje označování historických míst (martyrologie, průmysl) a „kontemplačních míst“. Sem patří expozice v přírodě „park postindustriálních strojů“, zřizování edukačních historicko-přírodních stezek, oslovení okrajových sociálních skupin (Romové, postižení, pro které má být zřízena sensorická zahrada). Jsou připravovány ekologické (zavedení výroby ekologických obalů) a ozdravné projekty.

Dalším příkladem je projekt kulturního parku (Letecký kulturní park) na území bývalého letiště Rakowice-Czyżyny. Park má zahrnovat 40 ha starého letiště spolu s leteckým muzeem. Letiště bylo původně mimo město, koncem XIX. stol. sloužilo jako pole pro vzlety balonů, které pozorovaly hradby Krakova. Na začátku XX. stol. zde vzniklo vojenské letiště, později civilní – nejstarší v Polsku. Letiště bylo zlikvidováno v roce 1960, kdy kolidovalo s urbanistickým vývojem města. Dalším příkladem využití postindustriálního prostoru pro kulturu v Krakově je zorganizování festivalu *Sacrum Profanum* v r. 2005, a to v metalurgických závodech T. Sendzimira v Nové Huti u Krakova.

Metalurgické závody, stavěné od konce 40. let minulého století, jsou největším průmyslovým závodem druhé poloviny XX. stol. (pozemek má milion ha). Výroba zde byla postupně omezována až do poslední dekády XX. stol. Nyní se zde nacházejí unikátní objekty: vysoká pec, slévárna, válcovna atd. V září 2003 se zde hrála *Carmina Burana* Carla Orfa v provedení Krakovské filharmonie, jednorázově představení navštívilo pět tisíc osob.

Dalším příkladem projektu je Muzeum městského inženýrství, které bylo založeno v bývalých tramvajových garážích. Je to dopravní komplex z XIX./XX. stol.: tramvajové a autobusové garáže, administrativně-technické budovy a jejich nádvoří. Tento objekt už od 90. let minulého století neplní svou funkci a nyní je zapsán v seznamu pamětihodností.

Jak chránit kulturní hodnoty města (směry a možnosti této ochrany)

Příroda a historická zástavba města Krakova zabírá pouze 15 % území, a to je určitý fenomén Krakova. Kdyby těchto patnáct procent nebylo chráněno, město by ztratilo na atraktivitě. Proto ve strategickém plánu⁴ města Krakova bylo vymezeno několik pásem, které musejí být chráněny:

1. *Zabezpečení kulturních hodnot* – pamětihodnosti v centru města, památkové komplexy a jednotlivé pamětihodnosti, jsou chráněny z moci práva. Jde o konzervaci, opravy a rekonstrukci zničených částí. Urbanistické a architektonické hodnoty musejí být vstřebány a respektovány.

2. *Zachovat tradiční pohled na Krakov* – Vavelský kopec a záliv Visly, centrum města, Kazimierz, Stradom, Stare Podgórze, Stare Dębnyki, Zrąb Sowińca, Wzgórze Tynieckie, Podgórze Bodzowa i Kostrza, Krzemionki Podgórskie, západní část údolí Visly, Chełm, Wola Justowska spolu s údolím Rudavy musejí být zachovány. Veškeré úsilí zde směřuje k vytvoření kulturního a přírodního prostředí, hlavně vytvoření otevřených rekreačních možností, současně se zabezpečením proti devastaci.

³ Jde o nadaci Centrum Edukacji Kulturowej i Ekologicznej.

⁴ Jde o *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Krakowa*.

3. *Péče o krajinu a její periferie* – prostor kolem města. V určené oblasti je zákaz investic a nová výstavba musí zapadat do celku.

V oblasti, kde se vyskytují významné pamětihodnosti spolu se vzácnými přírodními jevy, právně existuje možnost zřízení kulturního parku.

(*Dr. Barbara Turlejska* přednáší na Institutu Pedagogiki Uniwersytetu Jagiellońskiego v Krakově, je zástupcem ředitele Wydziału Kultury i Dziedzictwa Narodowego Urzędu Miasta Krakowa.)